
Р.М. Татарів,
кандидат філософських наук,
доцент Технологічного інституту
Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля
(м. Северодонецьк)

ПРОБЛЕМА РЕФЛЕКСІЇ У ДЕОНТОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ЗНАТТЯ

У класичній філософії знаття визначається як обґрунтоване і відповідне реальності (істинне) переконання та має такий вигляд:

S відає, що p , якщо і тільки якщо

А) p є істинним,

Б) S переконаний у p ,

В) переконання S у p є обґрунтованим і доведеним.

Перший погляд на цю послідовність засвідчує, що істиною має бути не саме переконання, а предмет (p) переконання, де “ p ” – це не сама річ, а твердження про річ (proposition, звідси позначення “ p ”). Опосередковано через цей предмет постає істинним також переконання щодо нього. Саме по собі переконання як стан нашої свідомості не може бути ані істинним, ані хибним. Відповідним до реальності, тобто істинним, може бути тільки те чи інше наше твердження (p) про неї. Саме з цієї причини переконання задля перетворення себе на знаття потрібно ще обґрунтувати, тобто виявити підґрунтя й умови, за яких воно стає невід’ємною складовою твердження (p) про реальність. Термін “обґрунтування” може мати такі знамени [1]:

1) дія, виконанням якої обґрунтовується певне переконання;

2) значення, яке мається на увазі у певного переконання стосовно інших переконань;

3) технічне значення забезпечення невідповідності адекватного знаття.

Перші два пункти ґрунтуються на спричиненні переконання до його очевидності, тобто на само-спричиненні переконання або віри і тому мають деонтологічну знамену. Останній пункт не є деонтологічним.

1) У першому випадку обґрунтування виражається у реакціях на зовнішні подразнення, наприклад, при відповідях на питання. Адже відповідь є вчинком, і у ньому виявляє себе зміст думок суб’єкту; 2) у другому випадку обґрунтування виражається у побудові зобов’язуючого послідовного причинно-наслідкового зв’язку логіки міркування, яка вже не унаочнюється у реакціях чи вчинках. Коли одна ідея або переконання змушують прийняти інші ідеї чи переконання, або вимагають зголоситись з певними іншими ідеями. Або ж деякі ідеї змушують людину переконатись у тому, що раніше було для неї сумнівним.

Обґрунтування, яке є для S примусовим і змушує S діяти або міркувати у винятково належному напрямку, є *деонтологічним* (від давньогрецького *to deon* – “борг, потрібне”). Деонтологічне обґрунтування у першому (1) випадку зветься зовнішнім, у другому (2) – внутрішнім.

Зовнішнє деонтологічне обґрунтування можна схематизувати так [1]:

S обґрунтований виконанням дії Y , якщо і тільки якщо S не зобов’язаний відмовитись від виконання дії Y .

Внутрішнє деонтологічне обґрунтування прагне норм знаття і може бути подано так:

S має обґрунтоване переконання у тому, що p , якщо і тільки якщо S є переконаним у p , поки S не є зобов’язаним утримуватись від цього свого переконання.

Неважко помітити, що деонтологічне обґрунтування як таке, що спонукає до належного переконання, ґрунтується на припущенні про контрольованість знаття. Переконання можуть навмисно викликатись і закріплюватись у свідомості методичним шляхом, встановленням норм пізнавального процесу. Деонтологічне обґрунтування, отже, оцінює доречність, корисність і бажаність тих пізнаттєвих умов, які стають виправданими або, навпаки, невиправданими (= необґрунтованими) при наслідувані мети пізнаття.

Що таке епістемічне (пізнаттєве) зобов'язання? Р.Чизольм твердить, що цей обов'язок диктує нам необхідність випробовувати наші переконання на їхню істинність. Прихильники **евіденціалізму** наполягають, що наше епістемологічне зобов'язання полягає у тому, щоб триматись стану “бути переконаним”, тобто відхиляти сумніви, оскільки цього вимагає наше свідчення очевидності. Можна зробити висновок, що у будь-якому разі наші знаття задля своєї чинності постійно потребують підсилення або ж підкріплення за рахунок якогось такого додаткового матеріалу, який у самому знатті не може міститися. Оскільки знаття складається з 3-х елементів, то кожний з них містить у собі власні вимоги щодо своєї чинності та чинить свій примус на пошук істини.

Термін “деонтологічний” щодо обґрунтування знаття увів Р.Чизольм і визначив його так: вимога, щоб твердження p стало епістемічно обґрунтованим для вас знаменує, що воно є хибним, коли ви мусите (ought) утриматись від прийняття p [2]. Інакше кажучи, “казати, що p є епістемічно обґрунтованим, – це казати про те, що прийняття p є епістемічно дозволенним. В останньому сенсі прийняття p є узгодженим із достовірністю системи пізнаттєвих правил або вимог. Типовими такими правилами є правила вимагати набувати істинне переконання та усувати хибне” [3].

Р.Фельдман у праці “Епістемологічні зобов'язання (duties)” до кожного з елементів знаття як його умов формулює притаманну йому вимогу щодо знаття [4]:

А. Обов'язки щодо переконання:

Для будь-якого твердження p , часу t і особи S , якщо S розглядає p у часі t , то S зобов'язаний мати відношення до p , що задовольняє відчуттю очевидності S під час t стосовно p . Інакше кажучи, ми мусимо вірити тому, що підтримується очевидністю.

В. Обов'язки щодо випробування переконання (тобто щодо пошуку гідного обґрунтування):

... S зобов'язаний спробувати досягти того, стосовно чого S переконується у p , якщо p є істинним.

Загалом, ця ідея Чизольма виглядає так: людина мусить поводити себе так, щоб досягти та підтримувати свою переконаність.

С. Обов'язки щодо збору свідчень очевидності (тобто щодо зв'язку думки з реальністю):

... якщо p перемішує достовірність для S у часі t , то S , на перший погляд, зобов'язаний під час t дістатись додаткового свідчення очевидності стосовно p .

Інакше кажучи, ми повинні зважати на факти та залучати їх заради зміцнення упевненості у тому чи іншому знатті.

Д. Обов'язки щодо упертості суб'єктивних переконань (тобто щодо прагматичної витривалості переконань в умовах зміни реальності):

Кожна людина має епістемологічне зобов'язання поводити себе у способи, які максимізуватимуть чисельність (розмаїття) особистісних істинних переконань і мінімізуватимуть чисельність його хиб.

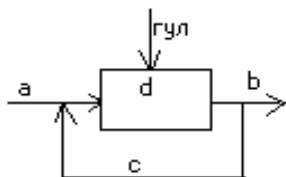
Ця ідея Пірса–Джемса, іншими словами, виглядає так: людина, аби відповідати реальності, мусить досягати своїх цілей якнайменшими витратами, створюючи собі для цього найсприятливіші умови.

Побіжне узагальнення цих обов'язків щодо здобуття знань у цілому виявляє таке: якщо знаття, а водночас і істина, є сприятливим результатом зискання знаття, то цей процес, як і будь-яка діяльність, має бути: а) чимось спричинений, отже, вписуватись у

певні причинно-наслідкові зв'язки (але не обов'язково – у певні закономірності); b) ця причина пізнання має логічно узгоджуватись із остаточними наслідками її дії, тобто з метою пізнання; c) результат досягнення цієї мети не фактично не є остаточним, а навпаки, він має постійно керуватись у відповідності з припущенням адекватності між p і предметом цього p ; і d) ця відповідність принципу адекватності дає себе знаки у вигляді користі або успіху від контакту з реальністю, і тому варто прагнути до отримання саме користі від знання, а не до самого, “чистого” знання у вигляді поняття.

Узагалі-то вимоги можна висувати лише до того, що піддається змінам. Від сталого безглуздо чогось жадати. Обов'язки в епістемології стосуються не знання як вже остаточного і завершеного наслідку процесу його зискання, а процедури цього процесу. Тим самим у сучасній епістемології знання розуміється передусім як діяльність, оскільки навіть в ідеалі остаточне знання постійно піддається верифікації або фальсифікації. Має місце конкуренція між різними теоріями (знаннями) всередині однієї і тієї самої галузі науки, мистецтва чи релігії. Виходячи з цього постає завдання щодо належного, тобто більш ефективного керування знанням заради збільшення його пояснювальної або описової сили. Інакше кажучи, знання про реальність не є таким даним наперед (a priori), адекватність знання треба постійно встановлювати та керувати ним у зв'язку з плінністю і важкою передбачуваністю самої реальності (або будь-якого референта знання у p). У деонтологічній епістемології йдеться не про менеджмент знання, хоч останнє має місце як окрема галузь організації науково-пошукової діяльності, а про виявлення і визначення умов, за якими будь-яке знання постає саме знанням на відміну від суто переконань, вірувань, бажань, гадок, пересудів тощо. І ці умови, як виявилось, є контрольованими.

Деонтологічне набуття знання подається у схемі:

У запропонованій схемі стосовно деонтології нам важливо з'ясувати те, чому d повертає b знов до джерела знання a . Знання потребує свого вироблення всередині d , тобто знання є не станом “світу” ($=a$), а внутрішнім станом d . Тут для нас є важливим з'ясувати, що саме піддається змінюванню чи перетворенню при деонтологічному втручанні у процес зискання знання.

Змістом знання традиційно вважають сутність множини чи кола предметів ведення. Отже, виявляється, що сутність не є чимось незмінним і сталим у знанні, як то вважає платонізм будь-якого ґатунку. Навпаки, сутність є тим єдиним, що можна змінювати, хоч і не можна підмінювати. Інакше важко збагнути основоположення діалектичної (платонічної) філософії про те, що сутність є рефлексійованим утворенням нашого розуму. Навіщо сутності рефлексивно відбуватись, тобто бути контрольованою, якщо заздалегідь не припускати, що в ній щось може бути змінено?

До цього питання можна підійти з двох боків. Якщо сутність є змінною величиною ($=b$), то вона має утворюватись під впливом людської поведінки як реакція на джерело знання. Але це суперечить класичному постулату про сталість сутностей. Тому, строго кажучи, не сама сутність як *substratum* змінюється, а ставлення до неї підлягає змінам настільки, що й сама сутність вже як функція, а не як субстанція, може під впливом змін поставати змінною величиною. Отже, сама сутність відповідає логічному принципу тотожності ($A=A$) тільки за припущенням, в ідеалі. Тоді як фактично сутності змінюються залежно від ставлення c людини d до неї a під впливом зовнішніх (accidental) втручань.

Водночас, навіть якщо остаточне знання у вигляді сутності b є незмінним, то воно стає таким штучно, навмисно утворюючись та підтримуючись з боку людини в якості еквівалентної із своїм джерелом (себто $a = b$). Інакше кажучи, якщо тотожність між a і b

встановлюється навмисно або штучно, то ця обставина також свідчить про змінність сутностей.

Оскільки сутність може бути змінною, але не підміненою цілковито, тобто не скасованою, то виникає нове питання про те, за рахунок чого сутність утримується тотожною щодо самої себе; або, що у сутності лишається, зрештою, таким незмінним та неодмінним, що забороняє нам її підмінити чи заступити, тобто змінити суцільно. З'ясовано, що сутність так чи інакше змінюється, але, водночас, і в одному й тому самому відношенні лишається сталою. Якщо людина d утручається у сутність як у свою думку i , зрештою, визначає її зміст, а не так, що знаття саме по собі визначається, то, напевно, змінне та стале у сутності також встановлюється людиною. Це знаменує, що традиційна епістемологія може або зайнятися підлаштуванням знаття під те чи інше подання реальності в уяві, яке, своєю чергою, теж є певним знаттям, або лишити знаття недоторканим, а натомість змінити уявлення про реальність, підтасувавши його під знаття. Для традиційної фундаменталістської епістемології ніякого третього варіанту тут бути даним не може.

Утім, деонтологічна епістемологія, на нашу думку, припускає “конкуренцію” між знаттям про реальність і певною “самою реальністю”. Фундаменталізм вважає, що у такому випадку геть втрачається будь-який критерій для зіставлення і вимірювання наспів знаття і реальності. Деонтологічна епістемологія натомість вважає, що в умовах “конкуренції” між знаттям про реальність та “самою реальністю”, яке теж подається у вигляді знаття, мірилом їхньої відповідності навзаєм є користь або успіх, отримуваний від втручання у реальність як у певне подання її в уяві. У цьому випадку про корисність та успішність йдеться у сенсі будь-якого такого наслідку участі людини S у реальності, який є а) добрим (коли про речі, що є принагідним у господарстві, кажуть як про “нажите добро”) та б) перебільшуючи все те, що вже є. Що епістемічно відповідає цим вимогам? Вочевидь, цим вимогам відповідає нове знаття як мета процесу його зискання.

На відміну від деонтологічної етики, яка виступає з твердженнями не про те, що є, а про те, що має відбутись унаслідок людського вчинку і тому висуває вимоги до вчинків, деонтологічна епістемологія твердить не про те, що ми вже відаємо, а про те, що повинно стати відомим у результаті нашого пізнаттєвого акту, і тому вона висуває вимоги до цього акту. Може здатися, що деонтологічна епістемологія у такому разі начебто задалегідь припускає зміст деякого пошукованого знаття, адже висувати вимоги до того, чого ще немає, – неможливо. Однак, деонтологія не визнає чинник апріорності за чинник, що скеровує та вимірює знаття. Вона зобов'язує не саме знаття, а процес його формування через контроль цього процесу відповідно до мірила джерела знаття a та потреб людини d .

Істину тут слід вважати ідеальним результатом уже усталених переконань, до якого ще треба дістатись. Ось таке діставання і є предметом деонтологічної епістемології. Водночас, якщо йдеться про прагнення чогось дістатись, то це “щось” необов'язково має бути чимось вже в ідеалі остаточним і довершеним. Навпаки, ідеал знаття свідчить про себе не як знаття, а як доведене переконання, котре неодмінно “спрацьовує”, тобто слугує на користь знавців. І саме користь чи успіх вважається тут основоположними екстерналістськими свідченнями певного нового знаття як знаття. Адже до зиску користі аж ніяк не можна бути впевненим у тому, що деяке нове знаття є саме знаттям. Коротко кажучи, новизна знаття висновується не з наперед даного ідеалу чи норми певного старого знаття, бо ідеалу новизни не може бути, а з досвіду використання чи застосування чогось пошукованого.

Усі обов'язки від A до D , котрі були сформульовані вище щодо знаття, зрештою стосуються саме людини, тих людських здібностей і можливостей, які супроводжують пізнаття від отримання даних a до остаточного їх формулювання у вигляді знаття b . Тоді, як саме на вже зісталі знаття, тобто на теорію, субстанціальне впливати ніяк не можна. Обов'язками можна вплинути лише на вольову, тобто на практичну царину життя людини.

Судження про “поліпшення теорії”, що лунають з боку кумулятивістської філософії науки, насправді твердять не про теоретичну форму знання, а про вольові (практичні) підмурки наукової теорії. Адже теорія тримається на обґрунтованому й адекватному переконанні, де останнє слід вважати змістом волі до адекватності. А вольове зусилля вимагається у таких випадках теоретизування, коли має місце дистанція між змістом тих чи інших гадок та переконанням, тобто коли наявним є невідповідність між сутнім (гадка) і належним (переконання). Такий випадок міркувань простіше зветься сумнівом. Обов’язок щодо адекватності виявляє дві наступні проблеми.

1. Досягнення адекватності або відповідності між знанням і реальністю аж ніяк не є самоціллю пізнання. Радше метою пізнання епістемічно є отримання нового знання, а онтологічно – збільшення того, що вже є. Збільшення, зі свого боку, дається взнаки у вигляді користі чи то успіху. Користь у цьому випадку зискується з підлаштуванням навзаєм “людини” і “світу”. Підлаштування ж, або адекватність, встановлюється не автоматично, не випадково, а примусово залежно від розуміння реальності людиною, сповненою потребами, бажаннями, забобонами тощо. Так само, як на ринку ціни продавцем встановлюються залежно від собівартості краму та платоспроможності покупців, а не як заманеться продавцеві.

2. Метою пізнання є нове знання. Але останнє не порушує рівновагу, а, навпаки, встановлює ту рівновагу, що порушується людиною *d* як непередбачуваною вільною істотою. Саме через це зобов’язання “бути адекватним”, яке нею висувається до свого знання, є її рефлексією на власні переконання. Адже справа полягає у тому, що переконання (віра) без справ є недійсним. Якщо я переконаний у *A*, то це *A* повинно бути, або якимось інакше відповідати моєму переконанню, і я прагну цього *A* як корисного мені. Моя належна дія щодо *A* стає моєю практичною рефлексією на моє переконання, якою останнє виправляється і контролювано виконується. Без самоусвідомлення, без корекції діяльності неможливо збагнути міру достатності чи нестачі збільшення того, що зискується у пізнатті. Це знаменує, що належність (*deon*) треба розуміти як інтенцію спонукання до дії, та яка, водночас, повертається до свого джерела задля своєї перевірки на те, чи спрацювала вона, тобто на те, що вона внесла у світ, і як цей внесок їй вдався. Це знаменує, що як користь та рефлексія є запорученими на взаєм, так знання постає керованим з боку потреб належного внеском у сутнє.

Узагальнюючи сказане, відзначимо, що знання саме як комплекс обґрунтованих переконань людини є 1) наслідком людського прагнення до блага (користі), і 2) це прагнення є керованим у напрямку збільшення здобутої можливої користі, тобто воно є усвідомлюючим на саме себе (рефлексія).

При цьому рефлексія не становить якийсь окремий, самостійний бік знання. Вона, радше, є похідним способом чи інструментом розуміння і визначення користі як втручання належного у сутнє. Так само у класичному визначенні знання другий його елемент – обґрунтування, – є операційною частиною знання, тобто способом сполучення переконання з реальністю. А саме переконання, як і користь у деонтології, є підґрунтям і наслідком обґрунтовуючої процедури. Отже, рефлексія постає наслідком користі від знання як практично-вольового ставлення до реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Steup Matthias*. Epistemology // <http://plato.stanford.edu/entries/epistemology.htm>
2. *Chisholm Roderick*. Theory of Knowledge. – N.J., 1989.
3. The theory of knowledge: a thematic introduction. – N.Y.–Oxford, 1998.
4. *Feldman Richard*. Epistemological Duties // Oxford handbook of epistemology. – N.Y., 2002.